

УДК 343.9

І.П. Осипенко, старший викладач Чернігівського
національного технологічного університету

М.М. Гарига-Грихно, провідний фахівець
Чернігівського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ

Висвітлено питання ідентифікації особи за ознаками зовнішності, зроблено спробу оцінити ступінь вивчення та актуальності цього напрямку у вітчизняній криміналістиці.

Ключові слова: габітологія, зовнішність, суб'єктивний портрет, реконструкція, криміналістика, остеологія, череп, краніологія.

Освещены вопросы идентификации личности по признакам внешности, предпринята попытка оценить степень изучения и актуальность данного направления в отечественной криминалистике.

The article analyzes the scientific works in the direction of description and personal identification by features and attributes of appearance. The attempt to estimate the level of study and relevance of this area of focus in the national criminology was made.

На сучасному етапі діяльності правоохоронних органів розкриття правопорушень доволі часто пов'язане з необхідністю встановлення особи (осіб), що тією чи іншою мірою причетна до події правопорушення. Важливе значення для розслідування та розкриття правопорушення має формування образу особи, яку потрібно встановити. Адже коли особа невідома і немає свідків, які б могли прояснити ситуацію, то розслідуванню правопорушення і встановленню правопорушника сприятимуть лише докази, знайдені на місці події.

Метою цього дослідження є вивчення та узагальнення існуючих методів ідентифікації особи за ознаками зовнішності та можливість застосування їх під час розслідування та розкриття правопорушення.

Загалом криміналістичне дослідження антропологічних ознак та їх джерел здійснюють з метою розшуку зниклих безвісти осіб, злочинців, що переховуються, встановлення осіб невпізнаних трупів, ідентифікації людини, створення автоматизованих банків даних, організації оперативних і криміналістичних обліків.

Встановлення особи людини в загальному розумінні — це встановлення окремої людини як індивідуума, що характеризується різними соціальними й фізичними ознаками, у тому числі соціальним становищем, характером, зовнішнім виглядом.

Важливе значення в практиці боротьби зі злочинністю має встановлення особи за ознаками зовнішності. Успіх цієї дії значною мірою залежить від того, наскільки

вміло, точно та повно буде зібрано та зафіксовано інформацію про ознаки зовнішності особи.

Зібрати дані про зовнішній образ невідомої особи доволі складно. Основними джерелами таких даних є відомості, отримані завдяки проведенню початкових слідчих (розшукових) дій (допит свідків, потерпілих, дослідження об'єктів слідової інформації, фотомонтаж тощо).

Використання інформації (відомостей) про ознаки зовнішності особи (або її елементів) має базуватися на аналізі та оцінюванні зібраних і зафіксованих відомостей. Саме за результатами такого аналізу та оцінювання інформації про зовнішність особи І.І. Когутин пропонує визначати форми і напрями її застосування, які практично реалізуються в одній із трьох наведених нижче ситуацій.

Перша ситуація пов'язана з потребою встановлення відсутнього і невідомого правоохоронним органам правопорушника чи очевидця (правопорушник утік з місця події або не вдалося виявити очевидців цього злочинного діяння). Встановлення особи за зовнішністю у цій ситуації здійснюють у гласних і негласних умовах із застосуванням оперативних, слідчих, експертних методів і засобів.

Друга ситуація стосується випадку встановлення особи, яка перебуває у полі зору правоохоронних органів, але є ще не впізнаною (виникає, коли потрібно встановити особу людини, яку затримано через схожість на правопорушника та доставлено до правоохоронного органу і яка не має при собі документів, а своє прізвище та іншу інформацію приховує). У цьому випадку дані про зовнішність використовують для перевірки особи на причетність до правопорушення, враховуючи, що прикмети правопорушника відомі, або для ототожнення затриманої особи відповідно до відомостей про безвісти зниклу особу, яку розшукують родичі, тощо.

Третя ситуація стосується випадку виявлення невпізаного трупа, коли для встановлення особи померлого використовують відображення його зовнішності у вигляді опису, фотографій, масок, суб'єктивних портретів, реконструкцій обличчя за черепом тощо.

Описи та фотографії, що є в облікових картах невпізнаних трупів, порівнюють з описом за фотографіями у картах безвісти зниклих осіб.

Для встановлення особи загиблого, померлого можуть використовувати фотографії масок, пластичних реконструкцій, а також репродукції із суб'єктивних портретів і графічних реконструкцій, які порівнюють з фотографіями в картах безвісти зниклих осіб. Якщо фотографій немає, порівняння проводять за описом.

Як свідчить практика, пред'явлення для впізнання трупа або відображень його зовнішності (фотографій, посмертних масок, реконструкцій за черепом) є дієвим способом установлення осіб померлих чи загиблих. Підставою для висновку про тотожність порівнюваних об'єктів (тих, які потрібно ідентифікувати, та тих, за допомогою яких проводять ідентифікацію) є збіг загальних та окремих ознак зовнішності й аргументоване пояснення можливих їх відмінностей. Для набуття такими висновками доказового значення їх потрібно закріпити у передбачених кримінальним процесуальним законодавством джерелах [10, с. 258].

Як відомо, у механізмі вчинення правопорушення люди є основними джерелами криміналістичної інформації.

Одним із видів слідів-відображення в пам'яті людини, необхідних для її ідентифікації, є так звані ідеальні сліди-відображення — уявні образи, сліди пам'яті, які

виникають у свідомості людини після сприйняття ознаки (уявний образ — уявлення про зовнішність, створене на базі сприйняття у процесі складної діяльності людської свідомості). Ідентифікація людини за ознаками зовнішності можлива з огляду на індивідуальність зовнішнього вигляду людини та відносну його незмінність (стійкість) [15, с. 110].

Уявний образ активно застосовують не лише під час складання словесного портрета, а й під час такої слідчої дії, як пред'явлення особи для впізнання. Його сутність доволі докладно вивчали як психологи Б. Ананьєв, А. Бодальов, В. Панфєров та ін., так і криміналісти А. Алексеєв, А. Ратінов, В. Снетков та ін.

Існує кілька способів матеріалізації уявного образу: опис (фіксація результатів вербального спілкування з особою щодо ознак словесного портрета образу людини, який зберігається в її пам'яті), малювання (графічне відтворення суб'єктивного образу, що зберігається в пам'яті особи), композиція за допомогою фотознімків (відбір (наприклад, під час допиту) із серії звичайних фотознімків тих із них, на яких якась ознака зовнішності схожа з тією, що запам'яталася), композиція за допомогою підсумку малюнків (використовують попередньо заготовлені стандартні малюнки елементів обличчя відповідно до свідчень очевидців) [2, с. 278].

Зазначені способи матеріалізації уявного образу залежать від системи чинників, які впливають на його формування, збереження. Важливе значення для достовірності, повноти відображення уявного образу мають обставини, за яких відбувалося сприйняття та запам'ятовування і які характеризуються об'єктивними і суб'єктивними чинниками.

До суб'єктивних належать загально-групові чинники: стать, вік, загальний розвиток (у тому числі освітній рівень), національність, професія; індивідуальна характеристика того, що спостерігали (увага, гострота зору, зорова пам'ять, уява, темперамент, емоційність, особисте ставлення до об'єкта спостереження та події).

Об'єктивними чинниками сприйняття події є, наприклад, відстань від спостерігача до особи, за якою здійснюють спостереження, час доби, характер освітлення, метеорологічні умови, тривалість та інші обставини спостереження (у натовпі, на безлюдній вулиці, у лісі, у приміщенні), давнина події тощо [4, с. 153].

Образ, що сформувався в пам'яті очевидця (спостерігача), з часом змінюється: забуваються подробиці, змінюється його зміст. Чим більше часу минає від моменту спостереження, тим менший обсяг достовірної інформації залишається в пам'яті (на п'яту добу людина забуває 75 % отриманої інформації). А отже, виготовляти суб'єктивний портрет доцільно не пізніше ніж упродовж двох-трьох днів після спостереження за людиною, чий портрет складатимуть [8, с. 117].

Істотну роль у формуванні образу відіграє тривалість часу, упродовж якого відбувалося спостереження, та обстановка, в якій воно відбувалося.

Слід також враховувати, що люди різних вікових груп сприймають зорову інформацію по-різному. Молодь, як правило, не запам'ятовує ознак зовнішності (це стосується і місця події), сприйняття яких потребує зосередженої уваги та певного життєвого досвіду; у людей старшого віку сприйняття більш зосереджене, точне, вирізняється логічною послідовністю.

На процес формування образу впливають також особливості мислення — процесу пізнавальної діяльності індивіда, який характеризується узагальненим та опосередкованим відбиттям дійсності, пам'яті, сприйняття, уявлення, що може значно

видозмінити початковий образ. Зокрема, підвищений емоційний стан активізує розумову діяльність людини, проте емоції можуть негативно позначитися на процесі запам'ятовування, спричинивши часткову втрату інформації, що сприймається.

З огляду на зазначене доцільно докладно вивчати та враховувати як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники сприйняття образу з метою отримання більш повного та об'єктивного його відтворення.

Першим систему опису ознак зовнішності створив А. Бертільйон, згодом її суттєво вдосконалив А. Рейсс.

Науково обґрунтовану систему опису зовнішніх ознак і властивостей людини з використанням спеціальної впорядкованої та загальноприйнятої термінології для розшуку й ототожнення людини в криміналістиці розуміють як словесний портрет.

Словесний портрет сприяє впорядкованому (недовільному) та уніфікованому (тобто однотипному, однаковому) фіксуванню інформації про зовнішність людини (на відміну від довільного опису очевидців, потерпілих).

Одним з основних принципів опису зовнішності людини методом словесного портрета І.Ф. Герасимов називає оптимальну повноту опису (воно має відповідати меті, завданням опису (розшук, ототожнення людини), містити якнайбільше відомих ознак).

Докладний опис проводять під час експертного дослідження фотопортретів, огляду трупа невідомої особи та реєстрації безвісти зниклих, затриманих і арештованих осіб, використовуючи при цьому всебічну характеристику елементів будови голови, обличчя, тулуба, кінцівок, одягу тощо.

У разі якщо за описом важко відтворити зовнішній вигляд особи, доцільно скласти суб'єктивний портрет (складає сам носій уявного образу або експерт за його свідченнями). Однак слід пам'ятати, що суб'єктивне відображення надає лише приблизне, схоже уявлення про зовнішність.

Для виготовлення суб'єктивних портретів застосовують різні технічні засоби. Найчастіше для отримання композиційно-фотографічних портретів використовують поліпроектори. Композиційно-мальовані портрети отримують за допомогою пристроїв, в основу яких покладено принцип «Айдентика»: ДКР-2 (ідентифікаційний комплект малюнків) і його модифікація — «Портрет». Для виготовлення суб'єктивних портретів найчастіше використовують також комп'ютерні системи «Фото-робот», «Портрет».

Нині надзвичайно популярною у світі є антропологічна реконструкція. Послідовники цього напрямку активно співпрацюють з істориками, археологами, криміналістами та судово-медичними експертами. Проте, незважаючи на численні успіхи в ідентифікації, метод, на жаль, не отримав бажаної підтримки у вітчизняній науці. Саме тому в Україні він є новим і перспективним напрямом роботи вчених-антропологів. Ефективність використання методу реконструкції особи за черепом багато в чому залежить від низки обставин, що лежать за межами експертної роботи і пов'язані як з особливостями життя зниклих людей, так і з ефективністю роботи правоохоронних органів, що забезпечують облік і пошук зниклих осіб.

Проведені наукові дослідження дозволили дійти висновку про те, що різноманіття форм черепа зумовлює можливість чіткої диференціації загальних, групових та індивідуалізуючих ознак (генетично трансформованих у стійкі комплекси), що характеризують різні антропологічні типи людей і визначають поняття «індивіду-

альність». Враховувати індивідуальні риси черепа, виявити елементи фізіогномічної подібності дозволяє метод реконструкції, запропонований М.М. Герасимовим у 1940-х рр. За цим методом з огляду на асиметрію черепа і, відповідно, нерівномірність будови м'яких покривів, можна досягти характерної гами асиметрії обличчя та голови [5, с. 7]. Метод дає змогу відтворювати з достатньою достовірністю навіть такі деталі, як форма і висота крил носа, розмір і контур губ тощо, а об'єктивність побудови забезпечує певну документальність реконструкції. З часів М.М. Герасимова методи реконструкції обличчя та голови за черепом практично не змінилися. Спочатку антрополог обробляє череп (за потреби ліквідує його фізичні ушкодження), обводять, докладно вимірює й описує його (якщо череп раритетний, робить з нього зліпок), а потім визначає стать і вік об'єкта реконструкції.

Знання про вік і статеву належність черепа необхідні, щоб застосувати відповідне значення з так званої шкали товщини м'яких тканин обличчя, розробленої на основі її вивчення. Згідно з цими значеннями за допомогою спеціальних маркерів визначають загальний профіль особи. Після цього реставратор ліпить з жорсткого пластиліну жувальні і скроневі м'язи, які визначають абрис особи, тобто форму і пропорції обличчя (орієнтиром при цьому є рельєф черепа в місцях початку і прикріплення м'язів). Наступним кроком є нанесення на поверхню черепа сітки гребенів, які показують товщину тканин на кожній ділянці черепа відповідно до зазначеної шкали товщини м'яких тканин обличчя, моделювання рота і носа.

Дослідженню проблеми відновлення носа багато уваги приділила Г.В. Лебединська, учениця М.М. Герасимова. За допомогою рентгенограм їй вдалося з'ясувати, що будову носа визначають краї грушовидних отворів черепа та розташовані поруч з ними кістки [1, с. 35].

На відміну від описаної технології реконструкції зовнішності за черепом, яку покладено в основу російської антропологічної школи, технологія і методика американської школи спирається лише на отримані черепні вимірювання, глибини м'яких тканин, а не на міметичну анатомічну презентацію.

У 2004 році доктор департаменту антропології Університету Західного Онтаріо Ендрю Нельсон і канадський художник Крістіан Корбет створили першу судову реконструкцію особи на основі комп'ютерних технологій і лазерного сканування. Згідно з цією методикою здійснюють лазерне сканування черепа з орієнтирами (зокрема скелетних маркерів) на поверхні черепно-лицьового відділу скелета. За допомогою комп'ютерних програм череп відцифровують. М'які маркери глибини поміщають на певних місцях і краніометричних точках. Програмне забезпечення дозволяє також відображати текстури поверхні шкіри з додаванням волосся.

Під час комп'ютерної 3D-реконструкції особи використовують такі програми, як Freeform® або Phantom® SensAbleTechnologie [6, с. 80]. Для створення комп'ютеризованих 2D-реконструкцій використовують Photoshop.

Найперспективнішим для здійснення комп'ютерної реконструкції є створений у США (розробник General Electric Global Research на замовлення ФБР) пакет програмного забезпечення RE/FACE — Reality enhancement/facial approximation by computational estimation (збільшення реалістичності/реконструкція особи шляхом комп'ютерної оцінки). За його допомогою проводять не лише реконструкцію обличчя особи за специфічним (невпізнаним) черепом, а й вивчають характерні варіації рис обличчя у межах статистичної бази даних [16, с. 81]. Програмне забезпечен-

ня дає змогу швидко й точно реконструювати обличчя за наявності бодай частини черепа. У процесі роботи визначають відмінності між відомим черепом, для якого є модель м'яких тканин, і досліджуваним черепом. Відомий череп шляхом гнучкої деформації у три етапи трансформують до розмірів невідомого і паралельно трансформують у модель м'яких тканин. На заключному етапі реконструкцію м'яких тканин текстурують для додання реалістичності.

І ручний, і автоматизований способи реконструкції обличчя і голови за черепом мають свої переваги й недоліки. Графічна реконструкція вручну дозволяє з меншими трудовими витратами і в більш-менш короткий термін отримати суб'єктивний портрет, максимально придатний для порівняння із зображеннями зниклих людей. Виготовлення тривимірної пластичної моделі дозволяє отримати реконструкцію, з використанням якої можна, крім дослідження об'ємних ознак, спостерігати зображення у різних ракурсах для зіставлення з нестандартними зображеннями зниклих людей на різних фото- або відеоносіях.

Недоліками ручних методів реконструкції є триваліший (ніж з використанням автоматизованих методів) час виконання роботи, суб'єктивізм виконання реконструкцій за рахунок різниці в навичках малювання або ліплення, неузгодженість у трактуванні ознак зовнішності, прогнозованих за кістковою основою, внаслідок неоднозначності критеріїв їх оцінки при визначенні таких властивостей об'єкта, як расово-етнічна належність, соматотип і статура, вікова мінливість тощо. Саме для подолання цих та інших недоліків застосовують автоматизовані методи, які за способами реалізації можна поділити на три основних категорії: методи, засновані на морфометрії, морфології та реєстрації.

Отже, встановлення тотожності особи за ознаками зовнішності здійснюють на підставі положень теорії ідентифікації, беручи за основу відносну незмінність та ідентифікаційну значущість ознак зовнішності, їх класифікацію, використовуючи відповідні методики дослідження та тактичні рекомендації, розроблені криміналістикою. Слід також пам'ятати, що реконструкція зовнішності особи за черепом багато в чому залежить від обставин, які лежать за межами експертної роботи, про що зазначалося вище.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Балуева Т.С.* Прогнозирование элементов внешности в антропологической реконструкции / Т.С. Балуева, Е.В. Веселовская // Наука о человеке и общество: итоги, проблемы, перспективы : сборник статей / [сост. и отв. ред. Г.А. Аксянова]. — М., 2003. — С. 91—97.
2. *Біленчук П.Д.* Криміналістика: кредитно-модульний курс / П.Д. Біленчук, Т.С. Семаков. — К. : ВД Декор, 2014. — 520 с.
3. *Бригинець І.* Поняття і сутність методу словесного портрета та його значення у практичній діяльності правоохоронних органів / І. Бригинець // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 6. — С. 148—151.
4. *Бригинець І.* Формування уявного образу / І. Бригинець // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 11. — С. 153—155.
5. *Герасимов М.М.* Восстановление лица по черепу (современный и ископаемый человек) / М.М. Герасимов. — М. : Академия наук СССР, 1955. — 585 с.
6. *Герасимов М.М.* Основы восстановления лица по черепу / М.М. Герасимов. — М. : Советская наука, 1949. — 465 с.
7. *Гора І.В.* Криміналістика / Гора І.В., Іщенко А.В., Колесник В.А. — К. : Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2007. — 228 с.

8. *Гора І.В.* Криміналістика : навч. посіб. / І.В. Гора, В.А. Колесник. — Ч. І: Криміналістична техніка. — К. : Алетра, 2003. — 320 с.
9. *Зинин А.М.* Внешность человека в криминалистике (субъективные изображения) / А.М. Зинин. — М. : Юрлитинформ, 1995. — 102 с.
10. *Когутич І.І.* Криміналістика : курс лекцій / І.І. Когутич. — К. : Атіка, 2008. — 888 с.
11. *Мельничок В.* Криміналістична характеристика суб'єктивної пам'яті особи / В. Мельничок // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 11. — С. 39—43.
12. *Ничитайло І.* Криміналістична ідентифікація особи за ознаками зовнішності в ході здійснення оперативно-розшукової діяльності / І. Ничитайло // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 9. — С. 175—178.
13. *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підр. / М.В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.
14. *Снетков В.А.* Габитология / В.А. Снетков. — Волгоград, 1979. — 362 с.
15. *Шепитько В.Ю.* Криміналістика / Шепитько В.Ю., Коновалов В.О., Журавель В.А. — Харків : Право, 2008. — 464 с.
16. *Subsol G.* Quatrehomme Automatic 3D facial reconstruction by feature-based registration of a reference head. In J.G., Marks M.K. Computer / G. Subsol // Graphic facial reconstruction. — Clement, 2005. — P. 79—93.